

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון נ"ג
תשע"א

תשע"א בשלוש עשרה מידות התורה נדרשת

רבי ישמעאל אומר:

"בשלוש עשרה מידות התורה נדרשת בהן"

פרשני הסידור טרחו למצוא הסבר ומקור למנהג לומר ברייתא של רבי ישמעאל, המובא כמעט בכל הסידורים. הברייתא של רבי ישמעאל מפרטת את י"ג העיקרים שהתורה נדרשת בהם. ההסבר המקובל לקוח מסידורו של רבי עמרם גאון, שהזכיר מנהג זה:

לפי שאמרו חז"ל, לעולם ישלש אדם שנותיו, שליש במקרא שליש במשנה ושלש בגמרא. ובתלמוד (קידושין ל ע"א) ובעבודה זרה יט ע"ב) על השאלה, וכי אדם יודע ימיו שיוכל לחלקם כך, ענו: אל תאמר יחלק שנותיו אלא יחלק ימיו, היינו שבכל יום יעסוק בשלושת חלקי התורה, בזו הכתובה בספר התורה, בזו השנויה במשנה ובזו הנלמדת בתלמוד. מכאן שמכו חכמים, לומר בכל בוקר את שלושת החלקים. וכבר העירו כי נהגו לומר החלקים בשני מחזורים: המחזור הקטן, זה שאנו סומכים לברכות התורה בברכות השחר, ושם ישלשו: בברכת הכהנים הכתובה בתורה "יברכך ה' וכו'" ישננו משנת אלו דברים שאין להם שיעור ממסכת פאה, וישלשו בתלמוד בברייתת הדברים שאדם אוכל פירותיהם בזה ונשמרת קרנם לבא. זה כאמור המחזור הקצר, ולאחר שיסיימו ברכות השחר ועוד בטרם יוחל בפסוקי הזמרה, תקנו מחזור משולש נוסף וכקודמו גם הוא יחיל שלושה חלקים, שליש במקרא, פרשת צו וקרבת התמיד ושאר קורבנות בפסוקיהם, שליש במשנה היא משנת איזהו מקומן של זבחים, ולסיום מחזור ארוך זה תאמר הברייתא החשובה של רבי ישמעאל, בה מונחים יסודות הלימוד של תורה ולימודה בהגדרת י"ג המידות שהתורה נדרשת בהם.

כך הובא בסידור אוצר התפילות. והוסיף על זה בעל ה"עבודת ישראל" בשם רבנו יונה (ברכות יא) דבר חידוש, כי שלושת חלקי הלימוד הנזכרים הם כנגד שלוש ברכות התורה שאנו אומרים (יושם לב כי סדר הופעת הברכות מלמטה למעלה, וכך...) ברכת לעשוק בדברי תורה כנגד התלמוד, ברכת והערב נא את דברי התורה [...] המלמד תורה לעמו ישראל, כנגד לימוד המשנה, ואחרונה בברכות, והראשונה במעלה, שזכתה ונתקנה על קריאת התורה, ברכת אשר בחר בנו היא תהא כנגד דברי התורה הכתובה, ובמה שסיים בסדר הברכות בו מתחיל "יברכך ה' " ואחר כך משנת אלו דברים וכו'.

לאחר שבייררנו את מערך המסגרת של אמירת הברייתא של י"ג המידות, נרצה להבין את חשיבותה ואת מעמדה, שכן עלה לה שנבחרה לייצג את אותו שליש של התלמוד. בפשטות וכפי שכתבו פרשני הסידור "לפי שהיא יסוד התלמוד" (אוצר התורה). רצונו לומר, מאחר שקבענו לומר במחזור הארוך דברי תורה תלמודיים, הרי שראש דברינו יהיו הכללים שלפיהם התפתחה התורה התלמודית, התורה התנאית והאמוראית, הלומדת ודורשת ופוסקת הלכות רבות ונכבדות, שהם יסודי התורה, בעזרת הכלי היסודי הזה של המידות ההיגיוניות והלוגיות שמוסר לנו רבי ישמעאל בברייתא שלפנינו.

נפתח מעט את עומקן של המידות ואת מעמדם. הרמב"ם בשורשו השני בהקדמתו לספר המצוות שלו, כתב:

השורש השני הוא שאין ראוי למנות [בתוך מניין תרי"ג המצוות] כל מה שלומדים באחת משלוש עשרה מידות שהתורה נדרשת בהן [...] לפיכך הראוי בזה, שכל מה שלא תמצאהו כתוב בתורה, ותמצא בתלמוד שלמדוהו באחת משלוש עשרה מדות – אם בארו הם בעצמם ואמרו שזה גוף תורה, או שזה דאורייתא – הנה ראוי למנותו, שהמקבלים אמרו שהוא דאורייתא. ואם לא יבארו זה ולא דברו בו – הנה הוא דרבנן.

ובהמשך:

הנה נתבאר לך שאפילו בימי משה נאמר דקדוקי סופרים, כי כל מה שלא שמעו בסיני בביאור הנה הוא מדברי סופרים. הנה כבר התבאר כי תרי"ג מצוות שנאמרו לו למשה בסיני לא ימנה בהן כל מה שילמד בשלוש עשרה מדות. [...] כל שכן שלא ימנה בהן מה שהוציאו באחרית הזמן. אבל אמנם ימנה מה שהיה פירוש מקובל ממנו, והוא שיבארו המעתיקים ויאמרו שזה הדבר אסור לעשותו ואיסורו דאורייתא, או יאמרו שהוא גוף תורה – הנה נמנה אותו, כי הוא נודע בקבלה ולא בהיקש. ואמנם זיכרון ההיקש בו והביא הראיה עליו באחת משלוש עשרה מדות, להראות חכמת הכתוב כמו שבארנו בפירוש המשנה.

מעניין וחשוב כי כוחה של המסורת המקובלת חזקה יותר לרמב"ם מכל דרשה הנלמדת במידות, אף על פי שיכול הלומד לחשוב: "הנה יש לנו לימוד ישיר מהמקור האלוקי העליון – התורה הכתובה – ואני משתמש בכלי קודש של אחת המידות, הרי אני ינוגע בקודש הקודשים האלוקי וממנו הייתי רוצה לינוק את הדין החרשי", מחדש לנו הרמב"ם שהתורה המסורה איש מפי אש עד הר סיני, עד משה עד דבר ה' של "על פי הדברים האלה" תורה שנמסרת בעל פה – זו המסורה, היא זו הקובעת את רמת המצוות ואת הגדרתן. לפיכך ייתכן להוסיף ולחדש כי דווקא בגלל ידיעה חשובה זו נבחרה הברייתא של רבי ישמעאל כחותמת את מחזור הלימוד הארוך, תוך לימוד וידיעה של ההגדרה הנכונה של מערך התורה המתחדש והנלמד לדורותיו.

אי אפשר לדון בעניינינו בלי להביא, ולו במקצת, כמה משפטים מדברי החכמה הנשגבים של מרן רבנו רבי דוד כהן, "הנזיר" (שזכיתי ללמוד אצלו בביתו בעת היותי תלמיד בישיבת "מרכז הרב"), בספרו החשוב "קול הנבואה", ההיגיון עברי – שמעי הוא, לא עיוני (בנוי על שמיעת המילים, ולא על היגיון שכלי!). תלמוד ההיגיון השמעי העברי נתון במידות שבהן התורה נדרשת (עמ' ג, המובאה, בשינוי קל) [...] תורת ההיגיון השמעי העברי, הנתון במידות שבהן התורה נדרשת, תשמש מבוא למידות מדרשי ההלכה והישירת דרכי התלמוד, שבעמקות וחריפות לימודם גדל ויגדל השכל העברי, יגדיל תורה ויאדיר, ויתחדש רוח ישראל (עמ' ה).

בהסבר דבריו יש לומר כי הדרך המיוחדת של המידות הבנויות בעצם על היגיון שמעי, היקש והשוואת מילים, מקורם בדבר ה' המתגלה אלינו על ידי כוח הנבואה המשמיע את דבר ה'. לכן מסיים "הנזיר" כי בכך "יתחדש רוח ישראל [...] רוח ההיגיון העברי, שלאזנים כרויות ופקוחות, הוא נשמע – כרוח נבואה".

הרב יוסף אנטמן

מרצה בהתמחויות לתושב"ע ולתנ"ך

"שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך"

הוא שנאמר כאן בכתוב: "שאל אביך" – בזמן הזה כאשר אתה שואל את אבא בענייני תורה ויהדות. "ויגדך: זקניך ויאמרו לך" – הוא מציע לך שתלך אצל סביך הזקנים, שרק הם מסוגלים להשיב לך על שאלותיך בתורת ישראל. לעתים, מפני התמעטות הדורות, תשובת האב אינה מספקת ויש צורך לפנות בשאלה דווקא לסב המקורב יותר למסורת. בתרבות של היום נודעת חשיבות רבה להתקדמות ולשכלול בכל תחומי החיים, אך יחד עם מעלותיו של עידן זה עלול להיווצר מצב של זלזול בדור הקודם, מפני שהדור יחשוב שהידע העצום מצוי אצלו. התורה מזכירה לנו שעלינו לינוק את ידע העבר, את המסורת ארוכת השנים, דווקא מאבותינו, מהדורות הקודמים לנו.

כאשר אדם יראה את עצמו כמקור הידע והכוח הוא עלול להגיע לידי רגל גאוה ולחוש עצמו נעלה ונישא על פני הזולת ועל פני הדורות שקדמו לו. כתוצאה מכך הוא עלול אף "לבעוט" בתורה כולה ולעזבה, כפי שמתארת השירה בהמשך: "וישמך ישורון ויבעוט" (לב, טו).

את שירת האזינו אנו קוראים השנה בשבת שלפני יום הכיפורים, הנקראת גם "שבת שובה". נראה שיש קשר רב בין שירת התוכחה של פרשת האזינו ובין ההפטרה שבה קוראים: "שובה ישראל עד ה' אלוקיך, כי כשלת בעונך" (הושע, יד). הפרשה וההפטרה מעוררות את האדם לשוב בתשובה שלמה. המילה "לשוב" מתארת את הפעולה ההפוכה מההתקדמות. על כל אדם לעצור לרגע את החיים הדינמיים והמתפתחים ללא הרף וללמוד מדורות עברו, מאבותינו הקדושים וממדידותיהם. עליו גם לשאול את האב ואת הסב או כל דמות רוחנית אחרת. כתוצאה מכך האדם יגיע לידי תשובה. מי ייתן שגשג כלנו בתשובה שלמה לריבונו של עולם ותבוא גאולתנו במהרה.

אביטל מלניק
סטודנטית במסלול לגיל הרך

נמצאים אנו באחת הפרשיות המיוחדות ביותר בתוכן ובצורת כתיבתן. פרשת האזינו כתובה בלשון שירה וכתובה "כאריח על גבי אריח", כלומר שני טורים, צלע בכל טור, כאשר בכל צלע מספר מילים מצומצם, וכל צלע מקבילה לשנייה שבאותה השורה.

בשירה זו מזכיר משה לבני ישראל את כל הטובות שה' עושה עמם, אך בני ישראל כפויי טובה ועוזבים אותו. כתוצאה מכך ה' מסתיר פניו מעמו, ואויביהם נלחמים בו, אך לא לזמן רב, משום שהקב"ה נוקם באויבים: "ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמתו עמו" (לב, מג).

מטרתה של כתיבת התוכחה דווקא בלשון שירה, לשון קצרה ולא ארוכה ומייגעת, היא כדי שהדברים ייכנסו ללבם של השומעים ויזכרו לטווח הארוך, גם לאחר הכניסה לארץ ישראל.

נתמקד בפסוק אחד מתוך השירה החשובה: "זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור, שאל אביך ויגדך, זקניך ויאמרו לך" (לב, ז). מהפסוק משתמע הציווי לזכור היטב את ההיסטוריה, להתבונן ולהבין את מה שנעשה בדורות עברו וכיצד יד ה' מכוונת את המציאות כולה. מתעוררת התמיהה: איך ניתן לזכור ימים עברו מבלי שחינו בהם? ממשיך הפסוק ועונה, שהמסורת עוברת מדור לדור והבן ילמד את קורות העבר כאשר ישאל את אביו. בדרך זו האב יעביר לבנו את המסורת ארוכת השנים.

על פסוק זה אמר ר' משה יצחק דרשן¹: שבדורות הראשונים נתקיימו בישראל דברי הכתוב: "שאל אביך ויגדך", כיוון שהאבות היו בני תורה ויודעי ספר, הייתה מוכנה בפייהם בכל עת תשובה טובה ונכוחה לשאלת הבנים. אולם בדורות שלנו, בעוונותינו הרבים, כאשר גם האבות לא קנו כראוי תורה ודעת – אם הבן שואל את אביו שאלה כלשהי ביהדות, אין בפי האב מענה נאות לשאלה ולכן הוא מפנה את בנו אל אביו הזקן-סבו של השואל.

מחנכים באמונה

הרב פרופ' נריה גוטל

באים מחנכים מלומדים, מסתכלים בחיצוניות, מסיחים דעה גם הם מן האני, ומוסיפים תבן על המדורה, משקים את הצמאים בחומץ, מפטמים את המוחות ואת הלבבות בכל מה שהוא חוץ מהם, והאני הולך ומשתכח, וכיון שאין אני אין הוא, וקל וחומר שאין אתה. רוח אפינו משיח ד', זהו גבורתו, הדר גדלו, איננו מבחוץ לנו, רוח אפינו הוא. את ד' אלקינו ודוד מלכנו נבקש, אל ד' ואל טובו נפחד, את האני שלנו נבקש, את עצמנו נבקש ונמצא, הסר כל אלהי נכר, הסר כל זר וממזר, וידעתם כי אני ד' אלקיכם, המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים, אני ד'.

מרן הראי"ה זצ"ל, שמונה קבצים קובץ ג' אות כד
[אורות הקודש ג', עמ' קמ: בקשת האני העצמי]

לז המעש החינוכי אינו מובן מאליו. כדי לחנך, לא די במענה דיסציפלינרי, פדגוגי ומתודי. אנומליה ידועה היא שמערכת הכשרת המורים עוסקת אומנם הרבה בדרכי הוראת המקצועות השונים ואולם "מקצוע" אחד – הכשרת מחנך, הוזנה, תוך הנחה (!) שאותו לא צריך ללמד, לפי שהוא ייווצר מאליו! שמה תאמר משרד החינוך אינו מחשיב "מקצוע" זה? ממש לא – הנה, חוזר מנכ"ל (1978) הגדיר את תפקיד המחנך כ"פונקציה החשובה ביותר בתהליך החינוך"! דא עקא, מה שבא מאליו, כ"קיקיון של יונה", עלול גם להסתיים באותו אופן... חייבים אפוא לזרות אלומת אור על הכשרת המחנך – ולמעשה כל מורה – למלאכת החינוך כשלעצמה. ואם כך הדבר ככלל, הרי מערכת דתית ודאי ראוי לה שתעגן ותבסס משנה סדורה בנדון על אדני תורה ומצוות, הלכה ויראת שמיים.

זה כבר אימצה לעצמה מכללת אורות ישראל נוהג הגורס הצפת 'נושא שנתי' בכל מערכותיה: מסלולים והתמחויות, תארים ראשוניים ושניים, שלוחות ומכוני הוראה, לימודי תעודה והשתלמויות ועוד, הן בבמות עיון ממוקדות והן במסגרות הלימודים עצמם. לשנה"ל תשע"ב נקבע אפוא הנושא "מחנכים באמונה", בשלושה דגשים עיקריים: כלפי המתחנך - חינוך לחיים של אמונה; כלפי המחנך - אמונה בהקניית תודעת השליחות שבחינוך; והשלישית - גיבוש אמונה אופטימית בחניך. פינה זו של דפי מאורות תוקדש לכך, אי"ה, במהלך השנה. העם דורש חינוך אמוני - אנו תקווה שנוכל להיענות.

בית המכללה מאחל לכל תלמידיו ותלמידותיו, בוגריו ובוגרותיו, ידידי ותומכיו וכלל עם ישראל שנה טובה ומתוקה, כתיבה וחימה טובה.

¹ כפי שמופיע בספר: "פרפראות לתורה": בקר מנחם, פרפראות לתורה - ספר דברים, הוצאת "אומ"ן, ירושלים (1986), עמוד 241.